

La pesta a València 1647-1648

*La Memòria de Francesc Gavaldà (1651)
i la Carta de Pau d'Alacant (1648)*

Debats 37

La pesta a València 1647-1648

*La Memòria de Francesc Gavalrà (1651)
i la Carta de Pau d'Alacant (1648)*

VICENT JOSEP ESCARTÍ

institució
alfons el magnànim
centre valencià
d'estudis i d'investigació
VALÈNCIA, 2020

Edició composta amb lletra Geller Text, l'interior s'ha imprès sobre paper Prinset Ivori de 90 g/m2 i les cobertes sobre cartolina Marcate Cottage Ivory de 320 g/m2

© 2020, Vicent Josep Escartí Soriano

© 2020, d'aquesta edició:

Institució Alfons el Magnànim

Centre Valencià d'Estudis i d'Investigació

Diputació de València

Corona, 36 — 46003 València

Tel.: +34 963 883 169

contacte@alfonselmagnanim.com

www.alfonselmagnanim.net

ISBN: 978-84-7822-854-6

Dipòsit legal: V-2504-2020

Disseny de la coberta: Eugenio Simó

Maquetació: Ártico Digital

Impressió: IMPREMTA
DIPUTACIÓ DE VALÈNCIA

Índex

Introducció	11
1. La pesta valenciana: 1647-1648	11
2. La memòria de les epidèmies	27
3. Pau d'Alacant (1612-1664), un autor quasi desconegut	39
4. La <i>Memòria</i> de Francesc Gavaldà	48
5. Els motius de la traducció	72
Bibliografia	78
Memòria dels successos particulars de València i el seu Regne en els anys 1647 i 1648, temps de pesta	87
Aprovació del doctor Josep Do, rector de la parroquial de Sant Martí	89
Aprovació del molt reverend pare, mestre fra Joan Baptista Polo	91
Llicència del nostre molt reverend pare provincial	92
Intent de l'autor i fi d'aquesta obra	93
A la molt il·lustre, lleial i coronada ciutat de València	96
En lloança de l'autor del llibre, per Pere Jacint Morlà	97
Capítol I. Se sent la malaltia en València; diversos parers entre els metges, sobre la seua qualitat	109
Capítol II. Entre aquests dubtes, la malaltia pren forces i es mostra més rigorosa	110
Capítol III. Pateixen l'epidèmia alguns llocs del regne, i València fa guardar les seues portes	112
Capítol IV. Creix el mal en València i la ciutat procura aplacar a Déu amb rogatives públiques	117
Capítol V. Continua la matèria de l'antecedent	121

Capítol VI. Es conclou la matèria del precedent	125
Capítol VII. Assenyala la corporació municipal cases per a infermeries, fora dels murs, on s'arreguen els empestats de la ciutat	126
Capítol VIII. S'encarreguen els ordes religiosos de les coses temporals i espirituals en les infermeries	128
Capítol IX. Nomena la ciutat un administrador general de les infermeries. Ocupacions que varen córrer per compte del justícia criminal	134
Capítol X. Dedicació particular de moltes persones a socórrer als pobres malalts	138
Capítol XI. Continua la matèria de l'antecedent	142
Capítol XII. Es val el municipi, per auxiliar-se en la necessitat, de l'assistència de sa excel·lència	144
Capítol XIII. Atenció particular de sa excel·lència a mirar per València	147
Capítol XIV. apítol XIV. S'assenyala un lloc fora de la ciutat per a sepultura comuna dels empestats	151
Capítol XV. Acudeixen alguns llocs del regne a socórrer la necessitat de València	153
Capítol XVI. Disposició de la infermeria de Troia per compte del convent de Predicadors	158
Capítol XVII. Sobre l'administració dels sagraments	160
Capítol XVIII. Es continua la matèria de l'anterior	162
Capítol XIX. Preservatius i defenses que vàrem usar contra la malaltia	164
Capítol XX. L'ordre en servir als malalts i l'obligació dels servidors	166
Capítol XXI. Es continua la matèria de l'anterior	167
Capítol XXII. Es conclou la matèria de l'anterior	169

Capítol XXIII. Institueix el municipi cases de convalescents	171
Capítol XXIV. El municipi ordenà fer, en el lloc que es diu la Casa Blanca, barraques per als malalts	175
Capítol XXV. Mort de l'il·lustríssim i excel·lentíssim senyor don fra Isidre Aliaga, arquebisbe de València	177
Capítol XXVI. Es conclou la matèria de l'antecedent	180
Capítol XXVII. Es va mitigant i esmenant el contagi en València	187
Capítol XXVIII. València deu l'alegria de la seua convalescència i salut a la intercessió dels seus sants patrons	189
Capítol XXIX. Mana sa majestat al comte d'Oropesa que li envie un escrit on s'explique la qualitat, guariment i preservatius del contagi	193
Capítol XXX. Es dilueixen les alegries de la salut per un cas horrorós que s'esdevé a València	195
Capítol XXXI. Es conclou la matèria de l'antecedent	198
Capítol XXXII. Es publica la salut de València i es donen les gràcies a Déu amb una processó general	200
Capítol XXXIII. Nombre de persones que va matar la pesta	203
Capítol XXXIV. Gloriosa memòria dels eclesiàstics, tant seculars com regulars, que administraren sagraments i assistiren als empestats	206
Carta de Pau d'Alacant (1648)	219
Aprovació	221
A qui llegirà	2202
En lloança de l'autor i de l'orde sagrat dels caputxins, pel llicenciat Cristòfol Creu. — Sonet — Espinela a l'autor — Dècima a l'autor — Dècima al que llegirà	223

Reverendíssim pare general	225
Capítol I. Del germà fra Bertomeu de València	235
Capítol II. Del pare fra Ermeregild de Sant Mateu	238
Capítol III. De fra Diego de Cabanes	238
Capítol IV. Del pare fra Joan Baptista de Carcaixent	239
Capítol V. De fra Aleix de Borriana	240
Capítol VI. De fra Vicent de Montalbà	241
Capítol VII. De fra Diego de Villarroya	241
Capítol VIII. De fra Ramon de València	242
Capítol IX. Del pare fra Felip de València	242
Capítol X. Del fra Gil de Santa Maria	243
Capítol XI. Del pare fra Hilarió de València	244
Capítol XII. De fra Domingo de Mallent	245
Capítol XIII. De fra Miquel de Sant Mateu	245
Capítol XIV. De fra Domingo del Forcall	246
Capítol XV. De fra Marcel d'Albalat	246
Capítol XVI. De fra Gabriel de Castelló	247
Capítol XVII. De fra Josep d'Asp	248
Capítol XVIII. De fra Lluís de Villarroya	249
Capítol XIX. Del pare fra Diego d'Elx	251
Capítol XX. Del pare fra Bonaventura de Xàbia	252
Capítol XXI. De fra Vicent de Russafa	253
Capítol XXII. De fra Francesc de València	254
Capítol XXIII. De fra Valerià de València	255
Capítol XXIV. De fra Benet de Xàtiva	255
Capítol XXV. De fra Hilarió de Mallorca	256
Capítol XXVI. De fra Fèlix de Castelló	257
Capítol XVII. Del pare fra Francesc de Cocentaina	257

Introducció

1. La pesta valenciana: 1647-1648

L'onada de pesta bubònica que assotà la ciutat de València principalment i bona part de les terres valencianes entre 1647 i 1648 —amb algun cas, ja més aïllat, el 1649 i posteriorment—, va ser, sense cap dubte, un dels esdeveniments més colpidors del segle XVII. Si a començaments del segle s'havien fet fora els moriscos i la fi de la centúria es tancaria pràcticament ja amb l'inici de la Guerra de Successió (1700-1707), val a dir que l'epidèmia de mitjan segle degué ser un sotrac important en la vida de la urbs valenciana, que es va veure sotmesa a una situació sanitària extraordinària que va causar no sols la mort d'una bona part de la població, sinó que, a més, degué posar a prova el sistema polític i social de la ciutat, amb implicacions importants de cara a la resta del regne valencià i, encara, del conjunt de la monarquia Hispànica.

La pesta, però, no era un fenomen nou. De fet, ens consten epidèmies de pesta bubònica a les nostres terres des del 1348 —la coneguda com Pesta Negra, que assotà pràcticament tot Europa. El 1362, el 1374-1375, i els anys 1380, 1383-1384 i 1395, hi hagueren altres onades, segurament de diferents malalties, però amb resultats sempre terribles. Entre els anys 1439 i 1459, a València, segons Melcior Miralles, moriren unes vint mil persones. El 1476 també ens consta una

altra flamarada de pesta a València.¹ En aquell context d'onades periòdiques, pocs anys després, el metge judaïtzant Lluís Alcanyís —que acabà sent cremat juntament amb la seua esposa—, publicà al cap i casal del regne el seu *Tractat de preservació de pestilència* (1490).² El 1519, una d'aquelles onades va deixar la ciutat a mans dels revoltats que, organitzats i amb armes, acabaren sent els causants de la Germania i d'una situació bèl·lica que es va estendre per quasi cinc anys —amb les seqüeles posteriors lligades a la repressió dels agermanats.³ Durant el segle XVI, també es constaten altres diferents rebrotades de la pesta, tot i que sembla que varen ser més benignes —per denominar-les d'alguna manera.⁴ El 1600, una onada tornà a assotar el nostre país, i es va conèixer com la «pesta de Xàtiva».⁵ Els anys 1630 i següents encara varen ser testimonis de pesta a la Corona d'Aragó i en altres indrets d'Europa...

En definitiva, els valencians —com la resta dels europeus en un moment o en un altre— tenien una llarga experiència en malalties contagioses epidèmiques i, per tant, les seues autoritats disposaven de mecanismes de defensa —no sempre efec-

1. D'aquestes onades de pesta donem dades més avall. Però, poden resultar especialment interessants —i sense voluntat de ser exhaustius— els següents treballs: Trenchs (1978), Rubio Vela (1979; 1980; 1994-1995), Parellada (1988), Blanco (1989), Ferragud (2002).

2. Sobre aquell text i el seu autor, vegeu, entre d'altres, Arrizabalaga (1985), Ferrando (1995) i Ferragud (2009).

3. El tema de l'avalot de la Seu i la relació de la violència contra els homosexuals per expiar els pecats que havien fet que Déu enviàs la pesta a València, ha estat tractat recentment per Garrido (2019) en un article del *Diari La Veu* (<https://www.diarilaveu.com/homofobia-delirant-i-demagogia-lavalot-de-la-seu-de-1519>). També n'hem parlat recentment en un text nostre (Escartí, en premsa).

4. Vegeu Lorite (2001-2002).

5. En parlarem més avall, en comentar els dietaris d'Aznar i de Sanç.

tius—, que, en la seua legislació i aplicació ens han deixat una sèrie de documents, com ara les crides o els textos de les deliberacions i, fins i tot, memòries específiques destinades a la descripció de la malaltia i les actuacions sanitàries efectuades per tal d'aturar els contagis i les morts.⁶ Fins i tot tenim testimonis d'aquest tipus de literatura sobre epidèmies en els animals de càrrega i en els porcs (Escartí, 1992). De fet, aquelles onades de malaltia generalitzada causaven la reacció de la societat perquè el temor que suscitaven era ben comprensible. Més entenedora resulta encara la circumstància que, davant aquelles malalties pràcticament incurables —en especial, la pesta bubònica, però no solament—, el conjunt de la societat patia un daltabaix greu, no sols demogràfic, sinó també econòmic i, de vegades, amb repercussions importants impensables, com ara el canvi poblacional —i no només— en alguna zona que, despoblada per la mortalitat elevadíssima causada per la pesta, va ser repoblada per gent d'altres terres que, fins i tot, canviaren la llengua dominant en aquell territori —i ens referim, ara, a la pesta de mitjan segle XVII que començà a despoblar la zona Oriola, i la seua posterior repoblació per gent d'origen murcià que aniria arribant en diferents tongades.⁷

La pesta que afectà València —i després algunes poblacions de l'antic regne, entre les quals també van estar Castelló i Oriola—,⁸ des de l'octubre del 1647 fins a la primavera

6. Sobre la sanitat municipal valenciana, vegeu Nogales (1997). També, Vilar (1992) i Lorite (2001-2002).

7. Sobre aquella epidèmia a Oriola, vegeu García Ballester & Mayer (1971; 1976a i 1976b). Dades sobre el canvi cultural i lingüístic a Abad Merino (1994) i Montoya (1986).

8. Sobre la pesta a Castelló, vegeu Roca Traver (2000). Pel que fa a Oriola, vegeu la nota anterior.

del 1648 sembla que va ser, amb tot, la major epidèmia que havia afectat la llavors bulliciosa ciutat capital del país en el que portaven d'edat moderna. I l'onada no es va aturar ací: el 1651 assotà Barcelona⁹ i altres territoris de la Corona d'Aragó, en una inexorable estela de mort i de desolació generalitzades.¹⁰ A nivell peninsular, l'epidèmia afectà també greument ciutats com Múrcia, Cartagena o Sevilla.¹¹

Tot indica que aquella epidèmia es va introduir a les nostres terres provinent del nord d'Àfrica i, més concretament, d'Alger —tal com fa constar, també, fra Francesc Gavaldà a la seua *Memòria...*—, però, de bell començament, els metges no van declarar que es trobaven davant una malaltia infecciosa i pestilent, segurament pressionats al principi pels motius econòmics, atés que la presència de l'epidèmia significava la cancel·lació de totes les activitats comercials i el tancament de les ciutats als contactes exteriors. No sols ho tenim constatat a València, a través de la documentació d'arxiu i de la suara esmentada obra de Gavaldà, sinó que la sola presència de la malaltia al cap i casal del regne de València suposà, per exemple, el tancament de la vila de Madrid, capital de la monarquia Hispànica, amb l'excusa, entre altres coses, de la

9. Es poden consultar, sobre aquella epidèmia, els treballs de Betran Moya (1990)

10. Sobre la incidència d'aquella onada de la pesta en altres llocs de Catalunya, es poden consultar, entre altres, Nadal (1977), Simon (1987), Enrich (1993) i, pel que fa al conjunt de terres catalanes durant l'època dels Àustries, Betran (1996).. Sobre la pesta a l'Aragó, vegeu, encara, Maiso (1982) i Camps & Aler & Camps (1991). Sobre la seua incidència a Mallorca, vegeu De Casanova (1986) i Vaquer (1989). Sobre la pesta a Sardenya, Manconi (1994 i 1999).

11. Sobre la pesta de mitjan segle XVII en aquelles ciutats i d'altres, podeu consultar Ballesteros (1982), Carmona (2004), Caballero (2016), De la pesta a Sevilla, el 1649, hi ha un extens relat d'època: *Copiosa relación de lo sucedido en el tiempo que duró la epidemia ne la grande y augustissima ciudad de Sevilla*, publicada a Sevilla, el 1649.

presència, allà, del rei, a qui calia protegir per damunt de tot com a garant de l'estat (Arquiola & al., 1976). Però, també, sabem que tradicionalment s'establien mesures de control en la ciutat de València davant l'amenaça d'una pesta (Hernández, 1976; Nogales, 2008), o en llocs fronterers, com ara Requena, que era la porta de Castella (Latorre, 2018). I no sols tancant les portes de les muralles o dels murs de les urbs, sinó amb altres precaucions profilàctiques que la documentació d'arreu s'esforça a detallar.

Certament, la pesta bubònica causava estralls demogràfics, però, també, hi tenia efectes psicològics considerables, per la mateixa virulència de la mortalitat, que era ben elevada, i per les reaccions de les poblacions afectades. De fet, a més de l'eixida en desbandada dels nobles i de les persones importants de les ciutats —que, de retruc, col·laboraven en l'extensió de l'epidèmia—, també sembla que fugien tots els qui podien fer-ho —com assenyala Galaldà, que ens parla de gents populars que se n'eixien de València i anaven a poblar l'Horta, refugiats en barraques improvisades—, amb què la ciutat quedava, sense dubte, desatesa en moltes qüestions i, encara, a mercé de possibles revoltes —com passà en l'inici de la Germania, com hem apuntat més amunt. Però, una vegada les morts començaven a proliferar —i fa l'efecte que, en primer lloc, la mortaldat afectava més intensament les parròquies més populars, on hi havia més població mal nodrida, com assenyala igualment Galaldà—, la sensació d'indefensió devia de ser total i el temor al contagi es manifestava de tal manera que,

a més d'intentar ocultar els casos d'afectats —com podem constatar a València, també gràcies a l'obra del dominic Galaldà—, l'horror de contaminar-se devia arribar a l'extrem del que ens narra, en el cas de Barcelona, el dietarista Miquel Parets,¹² quan descriu la mort de la seua pròpia esposa: «que jo mai pensava que morís [...] prengué lo Cristo en les mans i ella mateixa s'ajudava a ben morir [...] i com conegué que volgué morir se féu encendre los ciris i ab los ciris en les mans i lo Cristo va morir». Parets ho va veure tot des d'una casa del veïnat, des d'on podia veure la cambra en la qual agonitzava l'esposa. La pesta, encara, li arrabassaria, a més, aquell any, tres fills seus (Escartí, 1995).

I una cosa més, a tenir en compte, és el desconeixement que els tractadistes del moment mostren sobre l'origen de la pesta —que no serien descoberts i fixats fins el 1894, quan el metge suís Alexandre Yersin, deixeble de Pasteur, va descobrir el bacil que provocava la malaltia —*Pasteurella pestis* o *Yersinia pestis*. Aquell microorganisme que tant de malany causava en les societats pretèrites —i que encara és actiu als nostres temps, encara que ara ja es troba molt més controlat—, no era conegut pels homes del segle XVII.¹³ De fet, per a ells, aquelles onades mortíferes eren l'expressió de la ira de Déu. Una divinitat cruel que castigava els seus fidels, quan aquells pecaven en excés. Ho diu el mateix Galaldà en diferents llocs de la seua obra, però també ho podem trobar

12. L'any del diateri de Parets que correspon a 1651, es va publicar a banda, a cura de J. S. Amelang i X. Torres (Parets, 1989).

13. Sobre els avanços científics en el coneixement de la malaltia, podeu consultar Zietz & Dunkelberg (2004) i Rius (2019).

en altres autors. La pesta, certament, era un dels quatre genets de l'apocalipsi, una plaga per a les societats judeocristianes que temptaven d'aplacar la voluntat de càstig d'un Déu ferotge amb processons i rituals religiosos.

Ara sabem que la pesta és en realitat una zoonosi, és a dir, una malaltia animal que ataca solament de forma accidental als homes i que es desenvolupa en realitat en rates i puces; però, durant els segles medievals i moderns, no ho sabien. A *El verdadero conocimiento de la peste* (Barcelona, 1631), del metge català Joan Francesc Rossell,¹⁴ la causa que originava la pesta era evident: «La causa primera i principal es la voluntad de Dios, el qual envía esta calamidad por nuestros pecados» (f. 27 v.). En això concordava amb Gavallda. Però, des del moment que la medicina del XVII s'enfrontava amb tot el que podia a aquella «voluntat de Déu», d'alguna manera s'admetia que existien altres motius, que Rossell denomina «causas naturales», i que queden establertes de manera que es conjuguen idees pròpies d'una ciència més moderna —com ara buscar la presència del mal en l'aire que es respira o en la debilitat del cos per una alimentació dolenta— amb d'altres més pròpies del món medieval —com ara la influència de les estrelles.

La infecció en els humans, en realitat, es produïa per la picada d'una puça prèviament infectada, que hauria passat a aquest estat per haver xuplat sang a una rata afectada pels bacils. Una vegada dins l'organisme humà, la infecció passaria al flux sanguini i es localitzaria en els ganglis

14. Sobre aquell tractat, vegeu Riera (1977).

limfàtics, que actuaven com una mena de barrera. Però si aquesta era superada i el bacil penetrava en la sang lliurement, es produïen hemorràgies internes, vòmits, tos i febre alta, que acabaven portant al malalt a una crisi cardíaca i a la mort. I tot això, dins el termini d'una setmana a tot estirar. Tot i que alguns aconseguïen superar la malaltia, es calcula que la taxa de mortalitat dels infectats que acabaven morint d'aquella manera dolorosa i violenta, era altíssima.

La pesta, per als homes del XVII es descobria a través d'una sèrie de senyals que el ja esmentat metge Rossell va compilar, per tal de deixar-los per escrit i amb descripcions ben explícites i referència a les autoritats mèdiques pertinents, quan ho considerava necessari. Aquells senyals —que són els mateixos que veurem descrits a la València del 1647-1648—, quasi vint anys abans ja eren col·leccionats així, en l'obra del català, que diu seguir un tractat del portugués Ambrosio Núñez:¹⁵

La primera es parecer al exterior la calentura pequeña, padeciendo el enfermo interiormente grandes congoxas. [...] La segunda señal es tener buenos pulsos i buena urina en color i cozimiento, semejantes a los pulsos i urinas naturales i con esto el enfermo se muera. No es ordinaria esta señal en todas las calenturas pestilentes, sino en algunas, porque por la mayor parte las calenturas que siguen la peste suelen traer ruines pulsos i malas urinas, de ruin color i peor sustancia [...]. La tercera señal es la respiración grande i espesa i que da muchas vezes. Esta señal se halla no sólo

15. Es refereix al volum *Tratado repartido e cinco partes principales que declaran el mal que significa este nombre de peste, con todas sus causas y señales prognósticas y indicativas del mal, con la preservación y cura que en general y en particular se deve hazer*, publicat a Coimbra (Diogo Gómez Loureyro, 1601).

en las calenturas pestilentes, pero también en todas las otras, cuando el enfermo va acabando, que es cuando se le levanta el pecho, pero en las malinas acude más presto, porque ellas se dan más priessa. La quarta es los pulsos pequeños i frequentados, espessos i quedan muchas vezes. Esta señal es mui ordinaria en las calenturas pestilentes [...] porque en todas la malina calidad que tienen, luego acomete el corazón como la mortal ponçoña i le enflaquece de manera que no puede dilatar los pulsos quanto conviene para su necesidad [...]. La quinta señal es de grande hastío i aborrecimiento de los manjares. Es mui ordinaria en todas las calenturas malinas i mortales cuando el mal no cessare con trocar. La sexta señal es vómitos i cámaras con diferentes colores, i suele ser esta señal común en estas calenturas, la qual tiene sus pronósticos que Ipócrates dexó escritos [...]. La séptima señal es la orina cruda i delgada como agua, o mui colorada i encendida, o negra o turbia. La qual sirve para conocer el humor que reina i sobrepuja [...]. La octava, desmayos grandes i a menudo. La nona, frialdad de los extremos. La décima, vigilia o sueño profundo o inclinación a dormir velando. La onzena, delirios continuos o interpolados a cierto tiempo. La dozena sudor frío o caliente por el pescueso i pecho o por todo el cuerpo, sin algún provecho. La trezena es la lengua blanquesina o mui colorada o verde o negra o amarilla; en fin, del color de la urina [...]. La señal catorzena es carbuncos o viruelas o sarampión, o pintas o pústulas o otra manera de manchas que salen por todo el cuerpo o por algunas partes. La quinzena i última és inchazones, secas i landres en las ingles o sobacos o en el cuello (Rossell 1631: f. 27v-40v).

Per acabar amb aquesta llarga representació dels símptomes que causava la pesta —i que hem escurçat en la mesura del possible—, Rossell encara indica com «es imposible allarse todas juntas en un sujeto [...], aunque muchas d'ellas son comunes i en todos los apestados observadas»

(Rossell 1631: 40v.) i, una mica més avall, també fa veure que aquell darrer senyal de la llista —els carboncles i marques allà on hi ha els ganglis limfàtics—,

se tiene por la más propia i más inseparable de la peste por todos los que han escrito d'ella, i aunque d'esta señal no hagan mención los antigos, con todo es mui propia d'este mal i la que ordinariamente se vee en todas las pestes de nuestros tiempos conocidas i aprovadas por tales, como en Barcelona en el año 1557, 1564 i 1589, i en los años de 1629 i 1630 en el lugar de Rejenos del término de Begur. Pero como estas inchazones algunas vezes no salgan luego, sino que mueren algunos antes que salgan, es bien acordarse de otras señales para conocer los apestados, dende la primera ora que sintieren el mal (Rossell 1631: 40v-41r).

Davant aquella simptomatologia ben diversa, els homes del segle XVII tenien poques probabilitats d'èxit, en enfrontar-se a la pesta.¹⁶ I malgrat això, a més dels remeis que reporta Gavaldà, hauríem de tenir en compte com Rossell dedica moltes pàgines a explicar-ne alguns, en la part del seu tractat que porta per títol justament *La preservación de la peste*. I cal partir del fet que l'origen de la pesta era considerat diví: «los padres de la república, antes de todas las cosas an de procurar sean reprimidos los vicios d'ella i extirpados los pecados públicos i castigados los obstinados en ellos» (Rossell 1631: 52v.). Fet això —és a dir, pregàries multitudinàries i penediments públics—, era necessari saber d'on

16. Malgrat tot, la medicina de cada època ens ha deixat testimonis de com s'enfrontava a l'epidèmia, amb la confecció de tractats. Vegeu-ne, per exemple, alguns castellans a Sánchez (1993).

provenia el mal —si havia nascut en la pròpia terra o havia vingut de fora—, per posar remeis que podríem qualificar *de context*, com ara el control dels qui provenien dels llocs empestats, proveir bé la ciutat amb aliments de qualitat —amb penes als forners i als carnissers, si feien frau en allò que posaven a la venda—, evitar els llocs de marjals o d'aigües estancades, etc. (Rossell 1631: 52v.-55r.). A aquestes actuacions que implicaven tota la societat, hi calia afegir «la preservación para las personas particulares»: a més de pregar i d'allunyar-se dels llocs on hi havia contagi, Rossell ofereix remeis per a la purificació de l'aire dels carrers i de les cases. Així, demana que no es facen foguerades en estiu i que

las ventanas estén bien cerradas con encerados i tener siempre abundancia de fuego, particularmente en el invierno, i el que fue-re llama será mejor, i de leña que por su naturaleza sea caliente, como es el laurel, ciprez, cantuesso, orégano, romero, aia, pino, sermientos, enebro, lentisclo, tea i otros de este jaez, guardando de quemar la de mal olor, como es el box, nogal, iguera, sauco i otros semejantes (Rossell 1631: 56v-57r).

També desaconsella parlar amb molta gent i «particularmente pobre, en quienes el contagio está assentado como en posada, por sus viles i suzios vestidos», a la qual cosa afegeix que cal fer una purificació de la casa on es viu, i que

consiste en que esté mui bien barrida i limpia, abriendo las ventanas a la mañana, mayormente las de oriente, dexando entrar i salir el aire, porque salgan los vapores que en la noche an estado encerrados i dexando entrar el sol, que los resuelva, aziendo-

las después cerrar i luego ahumar los aposientos con benjuý, estoraques i calaminta. Los pobres ahumarán con romero o laurel, mirra, encienso. Será también de provecho regar la casa i aposientos con agua i vinagre rosados o con un cozimiento de ojas de naranja, de cidra, de violas, rosas i romero, echando por las cámaras iervas frescas, cañas, sauzes, violas, rosas i ramos de olmos; i esto en verano. Pero en el invierno abrán de usar perfumes calientes, echos pevetes o pastillas de almiscle, ámbar, estoraque, benjuí, calaminta, cálamo aromático, costo, galanga, zedoaria, ligno aloe, clavos, canela, nuez moscada, con agua de azaar con que se pueda ruciar, i con malvasía i un poco de vinagre (Rossell 1631: 57r-v).

El doctor Rossell continua amb receptes sobre els perfums que s'han d'usar per purificar les cases —d'algun dels quals diu que són infal·libles— i descriu sagnies, porgues, diferents remeis farmacèutics, els menjars i les begudes més recomanables, la necessitat de dormir bé i de fer exercici, massatges —fregues—, i, fins i tot, parla de les «pasiones o perturbaciones del alma», a més d'altres remeis preservatius que seria ara massa llarg de referir, i entre els quals no falta la *triac magna*¹⁷ a què també fa referència Gavaldà en un parell d'ocasions. Certament, el metge català va fer un gran esforç per compilar una farmacopea ben rica i específica

17. La *triac magna* era un antídoto i medicament polifàrmac que es remuntava a l'època dels grecs. La fórmula s'hauria millorat en l'època romana i s'hauria fet més complexa amb el temps. Al segle XVIII encara era molt valorada, com es pot defuir de la impressió de l'obra del metge de Saragossa, Domingo Guillén: *Triaca magna de los antiguos, aprobada de los modernos y en justicia y conciencia defendida con autoridad, experiencia y razón* (Saragossa, Pascual Bueno, 1724). Entre molts altres components, la *triac magna* portava carn de víbora.

—no de bades era fill d'un apotecari—,¹⁸ en allò tocant als remeis contra la pesta, tant si eren medicines que es podien prendre, com si eren altres substàncies que s'aplicaven al cos (Rossell 1631: 58r-85v.). Finalment, en la línia d'allò vist pel que fa als remeis preservatius, Rossell destina la part final del seu volum a donar pautes per guarir els malalts, que descriu amb tota mena de detalls, fent-nos veure aquelles persones afectades de pesta amb una perspectiva molt pròpia:

Allaremos el enfermo echado, que luego callando nos mirará con grande orribilidad, i si le pedimos —que esto será menester— qué le duele, responderá que tiene gran dolor de cabeça, sed insasiable, angustia en el corazón, grande ardor en los pechos, dolores, sudores, desmaios, tristeza, pasmo, dificultad de respirar, vómitos, cámaras de umores negros —otros, colliquantes—, molestas vigiliias i desvarios —otros, grande sueño—, tavidillo, los ojos inflamados i encendidos, tanto que, si se los lavan, más se inflamarán, como la cal cuando le echan agua; el aliento ediondo i abominable, las orinas o tenues, sin señal de cocción, o gruesas i perturbadas, o negras. El pulso débil, flaco, desigual, frequentado i corriente. Otros tienen buen pulso i les aparece que no tienen calentura, con las urinas buenas, los cuales son mucho más peligrosos. Pero a más d'estas señales i accidentes, aparecen otros, casi siempre, los cuales son tan propios de la peste que por ellos ciertamente se puede juzgar i assegurar esta abominable i maldita enfermedad. Estos accidentes son los carbuncos i las landres, que parecen un juicio de naturaleza que irritada por el pestífero veneno, con algún esfuerzo procura echarlo a las partes últimas i extremas (Rossell 1631: 86r-v.).

18. Una breu biografia del metge i polític Rossell és accessible al portal *Galeria de metges catalans* (<http://www.galeriametges.cat/galeria-fitxa.php?icod=IDI>)